

Annex 21. Dificultats de comunicació i del llenguatge

Objectius

Detecció precoç de les dificultats de comunicació i del llenguatge, i atenció correcta.

Destinataris

Equips d'atenció pediàtrica de l'atenció primària.

Població diana

Població de 2 mesos a 14 anys

Periodicitat

En les visites individuals del Programa de Salut Infantoadolescent i en les consultes a demanda específiques.

Justificació

Les dificultats de comunicació i del llenguatge són freqüents en la infància, però de vegades són difícils de diagnosticar. La detecció precoç permet una intervenció primerenca i minimitzar les repercussions socials, escolars i individuals.

El paper de l'equip de pediatria de l'atenció primària és supervisar el desenvolupament de l'infant per poder detectar precoçment les situacions d'alerta, diferenciant les variants de la normalitat d'allò que són dificultats de comunicació i del llenguatge. Com en altres aspectes del desenvolupament, és important parar atenció especialment a l'opinió i a les preocupacions del pare i/o la mare sobre l'evolució del llenguatge de l'infant i tenir en compte la llengua de comunicació familiar.

La prevalença dels trastorns del llenguatge en infants en edat escolar és del 2-3 %, sempre que no hi hagi signes de trastorns neurològics ni genètics; pel seu costat, la prevalença dels trastorns de la parla és del 3-6 % i la prevalença del retard del llenguatge i de la parla en el període preescolar és més alta, de gairebé el 15 %. Presenten més incidència en els nins que en les nines en una relació de 3 a 1.

Classificació i definició dels trastorns del llenguatge

Trastorns primaris

Es produeixen en el període d'adquisició del llenguatge oral. No estan associats ni deriven de cap malaltia orgànica ni es poden atribuir a altres alteracions del desenvolupament, però es poden associar a un retard psicomotor global.

En alguns casos aquests trastorns generen necessitats educatives, que resulten transitòries amb una intervenció adequada. Però si es detecten tardanament o no es tracten d'una manera adequada, poden afectar el desenvolupament de l'infant en diferents àmbits (socioafectiu, emocional i de l'aprenentatge).

Es diferencien trastorns de la parla, del llenguatge i de la veu:

- **Dislàlia funcional:** és un trastorn de l'articulació de la parla en què no es pronuncia correctament un fonema, el qual no apareix mai en el llenguatge de l'infant, ni espontàniament ni aïllada ni en la repetició del fonema. Ex.: la substitució del fonema /r/ pel fonema /g/.

- Trastorn fonològic: dificultat en la producció de la parla que consisteix en alteracions en la percepció i l'organització dels fonemes i les síl·labes, de causa no funcional ni orgànica. Es donen canvis dels fonemes i de les síl·labes que componen les paraules, però els sons s'articulen correctament en una situació aïllada o per repetició. Ex.: *tocofòpia* per *fotocòpia*. Està relacionat amb la dificultat de discriminació auditiva i la seqüenciació fonològica.
- Retard de la parla:
  - És un trastorn que afecta la combinació dels sons (nivell fonològic) i l'articulació d'aquests de manera persistent i múltiple.
  - L'expressió verbal queda desfigurada, ja que l'infant té dificultat organitzar els sons que formen les paraules; així doncs, l'infant pot pronunciar correctament els fonemes, però comet errors a l'hora d'incorporar-los a les paraules en el llenguatge espontani. Ex: *pàstic* en lloc de *plàstic*, encara que sàpiga pronunciar /pla/.
  - El retard de la parla és una afectació transitòria deguda a un desfasament entre l'aparició de la parla i el desenvolupament de l'expressió verbal. La parla apareix més tard en l'infant, entre els 15 i els 24 mesos d'edat, però pot assolir un nivell lingüístic acceptable amb la intervenció adequada. És el trastorn més freqüent de l'àrea del llenguatge; tanmateix, cal fer un seguiment adequat d'aquests casos ja que es considera un problema si persisteix als 4 anys d'edat i té molt bon pronòstic amb una detecció precoç i una intervenció adequada.
- Retard del llenguatge:
  - És un retard en l'adquisició del llenguatge que afecta tant la comprensió com l'expressió, sense causa orgànica ni secundària a una altra alteració.
  - Es tracta d'un desfasament cronològic en les pautes d'adquisició del llenguatge. S'hi aprecien dificultats d'articulació, pobresa de vocabulari i una organització molt rudimentària de les frases, sense elements d'enllaç, amb verbs en infinitiu i mal ús dels pronoms personals; aquestes confusions provoquen dificultat per mantenir una conversa. Aquests infants presenten més dificultats per a l'aprenentatge de la lectoescriptura i per a les tasques escolars en general, però solen respondre bé a una intervenció primerenca.
- Trastorn específic del llenguatge:
  - És un trastorn específic i primari del llenguatge que consisteix en l'alteració del desenvolupament del llenguatge en un context de normalitat dels altres paràmetres del desenvolupament (les funcions motrius, sensorials i cognitives són normals).
  - Suposa un grau major d'importància que el retard simple del llenguatge, ja que estan afectades l'expressió i la comprensió del llenguatge. Consisteix en dificultats que poden incloure totes les dimensions del llenguatge: dificultats articulatòries, semàntiques, morfosintàctiques i pragmàtiques o d'ús del llenguatge. Sol anar acompanyat de dificultats articulatòries i semàntiques i té una repercussió important sobre l'aprenentatge escolar i sobre el desenvolupament general.
  - En els casos més greus pot ser difícil diferenciar-lo dels trastorns de l'espectre autista.
  - El diagnòstic precoç és fonamental, tenint en compte els avantatges que suposa una intervenció primerenca; per tant, he de remetre el cas sense demora als serveis especialitzats.

Trastorns secundaris

Són els associats o derivats d'alteracions de tipus orgànic, en els quals el trastorn del llenguatge és un aspecte més dins l'afecció que l'infant presenta (hipoacúsia, autisme, retard mental, privació afectiva, TDAH...). Solen generar en major o en menor grau necessitats educatives especials. Poden ser deguts a les causes següents:

- Hipoacúsia congènita o adquirida.
- Trastorn de l'espectre autista.
- Dèficit cognitiu de qualsevol etiologia.
- Trastorn del neurodesenvolupament de causa metabòlica, genètica.
- Dany cerebral adquirit: neonatal, traumatisme cranioencefàlic, infeccions, hidrocefàlia, tumors...
- Privació afectiva i altres trastorns derivats dels desavantatges socials: dificultats amb origen en l'entorn familiar o en altres factors ambientals.
- Dificultats conductuals i emocionals en general.
- Altres causes secundàries de retards del llenguatge i de la parla: pèrdues neurosensorials, malaltia psiquiàtrica.

Altres trastorns del llenguatge oral

- Disfèmia o tartamudesa:
  - És un trastorn en la fluïdesa de la parla caracteritzat per repeticions o blocatges espasmòdics que afecten el ritme del llenguatge i la melodia del discurs.
  - Cap als 2-3 anys d'edat, és molt habitual l'aparició transitòria de repeticions i altres símptomes que es poden confondre amb la disfèmia, que sol desaparèixer espontàniament abans dels 6 anys i té un caràcter evolutiu, per la qual cosa cal evitar els intents de correcció; tanmateix, al voltant del 15 % persisteixen si no s'hi intervé, i per això cal vigilar periòdicament aquests casos i, si hi escau, derivar-los a la consulta de logopèdia per fer-ne una avaluació específica.
- Disfonia: és una alteració en les qualitats de la veu (timbre, to, intensitat).
- Mutisme electiu: absència total i persistent del llenguatge parlat en determinades circumstàncies o davant determinades persones.
- Disglòssia: dificultats en l'articulació degudes a alteracions en els òrgans i en els sistemes de l'aparell fonoarticulari. Inclou les malformacions com la fissura labiopalatina i les alteracions funcionals amb deglució atípica, que provoquen alteracions en el llenguatge, en la deglució i en la respiració, o malposició dental.

Si detectau qualsevol dificultat de comunicació i del llenguatge és important comunicar-ho a l'equip d'orientació educativa i psicopedagògica i valorar la necessitat d'una intervenció logopèdica.

Efectivitat de la intervenció

Les evidències sobre l'eficàcia de la intervenció en l'àrea del llenguatge no són concloents, però sí que hi ha evidència de resultats més bons amb la intervenció precoç.

Recomanacions

- Supervisau el desenvolupament del llenguatge en cada control de salut fins als 6 anys d'edat, dins la valoració general del desenvolupament psicomotor (escala Haizea-Llevant) i posteriorment les habilitats comunicatives i les dificultats del llenguatge. Identifiqueu si les possibles variacions que l'infant presenta són trets evolutius o patològics tenint en compte les fites del desenvolupament normal del llenguatge (taula 1).

- Demanau a la família en cada control de salut sobre el desenvolupament de l'infant amb relació a la comunicació, a la parla i al llenguatge, deixant que s'expressin espontàniament i per mitjà de preguntes dirigides relacionades amb les fites evolutives del desenvolupament del llenguatge. Heu de tenir en compte la situació lingüística de les Illes Balears, bilingüe o plurilingüe, a l'hora de detectar i valorar el nivell de desenvolupament del llenguatge. Intentau observar el llenguatge en la seva llengua materna i quins entorns plurilingües es poden associar a un inici tardà en l'adquisició.
- Donau recomanacions sobre com estimular el llenguatge en el control d'1 any d'edat.
- En els casos de sospita de problemes de comunicació i llenguatge:
  - Avaluau la comprensió del llenguatge (taula 3).
  - Avaluau la capacitat d'expressió i comunicació (no verbal) de l'infant: assenyalar, contacte visual, somriure social, gesticulacions.
  - Avaluau el llenguatge verbal: sons, paraules, frases, pronunciació de paraules i embarbussament, estructuració gramatical.
  - Detectau signes d'alerta (taula 2).
- En els casos en què detecteu signes d'alerta o alteració en el desenvolupament del llenguatge i/o estiguin afectades diverses àrees del desenvolupament psicomotor, heu de descartar la hipoacúsia [annex 19, "Exploració de l'audició"], els trastorns de l'espectre autista [annex 28, "Cribatge dels trastorns de l'espectre autista"] i altres trastorns greus del desenvolupament [annex 21, "Supervisió del desenvolupament psicomotor"] i heu de derivar el cas als serveis especialitzats per confirmar el diagnòstic i aplicar el tractament adequat, si cal. A més, en els casos que no acudeixen a centres d'educació infantil —és a dir, menors de 3 anys o menors de 6 anys d'edat no escolaritzats—, és important informar la família que ha de contactar amb els equips d'atenció primerenca del sector educatiu que li correspongui per zona i valorar la derivació al Servei de Valoració i Atenció Precoç (SVAP). En els casos d'infants de més de 3 anys escolaritzats, contactau amb l'equip d'orientació educativa i psicopedagògica que correspon al seu centre escolar.
- Promoveu la coordinació entre equips interdisciplinaris.

Taula 1. Fites de desenvolupament normal del llenguatge.

Edat	Desenvolupament normal
0-3 mesos	Vocalitzacions poc diferenciades (plor, crits, sorolls). Reacciona als renous
3-4 mesos	Balboteig, cerca la font de so
5-6 mesos	Respon vocalment a l'estímul
7-8 mesos	Bisíl·labs no propositius
9-10 mesos	Preconversa amb balboteig
11-12 mesos	Entén algunes paraules familiars
12-18 mesos	Apareixen les primeres paraules, creixement de la comprensió i de la producció de paraules
18-24 mesos	Frases de 2 elements, 20 paraules, als 18 mesos
24-30 mesos	Frases de 3 elements, més de 200 paraules, obeeix 2 ordres, la meitat del llenguatge és intel·ligible
30-36 mesos	Frases de 4 elements, empra pronoms
3 anys	Tres quartes parts del llenguatge és intel·ligible, fa preguntes, sap alguna cançó, entén relats
4 anys i mig	Sintaxi clara, llenguatge intel·ligible

Taula 2. Signes d'alerta de desenvolupament del llenguatge.

Edat	Signes d'alerta
0-3 mesos	<ul style="list-style-type: none"> ▫ No reacciona als renous ▫ No balboteja als 3-4 mesos
3-6 mesos	<ul style="list-style-type: none"> ▫ No gira el cap per cercar visualment els sons que es produeixen al voltant
6-10 mesos	<ul style="list-style-type: none"> ▫ De sobte deixa de balbotejar —mentre que fins aleshores ho feia— i no vocalitza per cridar l'atenció
10-12 mesos	<ul style="list-style-type: none"> ▫ No reacciona quan veu algú conegut ni quan li parlen o l'estimulen ▫ No provoca l'adult amb cap senyal (crident, assenyalant, movent-se) ▫ No fa cap seguiment dels jocs típics d'aquesta edat
12-18 mesos	<ul style="list-style-type: none"> ▫ Ignora renous i sons que es produeixen al voltant ▫ No mostra interès per les persones que l'envolten ▫ No assenyala ▫ Sembla que no entén ordres senzilles (“adeu”, “vine”, “a dinar!”...), ni diu paraules significatives com “papa” o “mama” ▫ Als 18 mesos, el seu llenguatge expressiu no presenta un vocabulari de, com a mínim, 15 paraules simples
2 anys	<ul style="list-style-type: none"> ▫ No empra frases curtes de dues paraules ▫ No imita paraules o accions en acabar aquest període ▫ Sembla que no entén ordres i mandats (“du el pa”, “ves a cercar les teves sabatilles”, “tira el bolquer”...) ▫ No mostra interès per persones ni per altres infants ▫ Juga de manera molt repetitiva, amb poques joguetes i gairebé sempre les mateixes ▫ No assenyala parts del seu cos ▫ No coneix el seu nom
3 anys	<ul style="list-style-type: none"> ▫ Presenta una parla no clarament intel·ligible o baveja de manera persistent en parlar ▫ Incapacitat de comunicar-se emprant frases curtes
4 anys	<ul style="list-style-type: none"> ▫ No empra paraules de més de tres síl·labes ▫ No empra correctament els pronoms personals (<i>jo, mi, tu...</i>) ▫ Presència d'alteracions persistents de la pronunciació o de la fluïdesa verbal ▫ No sap explicar què li passa i no manté una conversa senzilla
5 anys	<ul style="list-style-type: none"> ▫ No és capaç de dir correctament el seu nom i el llinatge ▫ No és capaç d'emprar correctament els plurals o els temps passats dels verbs ▫ Presenta encara trastorns en l'articulació dels fonemes /s/, /r/ i /z/ ▫ No conversa amb altres infants.

Taula 3. Escala de comprensió del llenguatge.

1. Comprensió primerenca: comprensió del llenguatge basada en claus situacionals	Respon al seu nom, a dir-li “no” o “on és la mama?”	<ul style="list-style-type: none"> ▫ 8 mesos..... 53 % ▫ 10 mesos..... 80 % ▫ 14 mesos..... 90 %
2. Comprensió global de frases: desenvolupament progressiu	▫ 11 mesos: “més”, “obre la boca”, “digues adeu”, “en vols més?”	
3. Comprensió del vocabulari: gradual	▫ 300 paraules als 15 mesos	

Bibliografia

Aguado G, Coloma CJ, Martínez AB, Mendoza E, Montes A, Navarro R et al. Documento de consenso elaborado por el comité de expertos en TEL sobre el diagnóstico del trastorno. Rev Logop Fon Audiol 2015;35:147-9.

Aguilera Albesa S, Orellana Ayala CE. Trastornos del lenguaje. *Pediatr Integral* 2017; XXI (1): 15-2. Disponible en: <www.pediatriaintegral.es/wp-content/uploads/2017/xxi01/02/n1-015-022_SergiAguilera.pdf> [Consulta: 1 juny 2018].

ARTIGAS, Josep; RIGAU, Eugenia; GARCÍA-NONELL, Katy. "Trastornos del lenguaje". En: ASOCIACIÓN ESPAÑOLA DE PEDIATRÍA. *Protocolos de neurología*. Madrid, 2008. Disponible en: <www.aeped.es/sites/default/files/documentos/24-lenguaje.pdf> [Consulta: 1 juny 2018].

BARROSO ESPADERO, Domingo; BOTANA DEL ARCO, Isabel. "Supervisión del desarrollo del lenguaje". En: SERVICIO EXTREMEÑO DE SALUD. *Guía de actividades preventivas y promoción de la salud en la infancia y adolescencia*, Programa de Salud Infantil Mérida (Badajoz), 2007. Disponible en: <www.spapex.es/psi/guia_actividades_preventivas_inf_adol.pdf> [Consulta: 1 juny 2018].

Gassió-Subirachs R. Trastornos del lenguaje. *An Pediatr Contin*. 2006;4(2):140-4. Disponible en: <telenextremadura.blogspot.com.es/2012/02/trastornos-del-lenguaje-por-la-dra-rosa.html> [Consulta: 1 juny 2018].

PEÑAFIEL PUERTO, M. "Indicadores precoces de los trastornos del lenguaje". En: ASOCIACIÓN ESPAÑOLA DE PEDIATRÍA DE ATENCIÓN PRIMARIA. *Curso de Actualización Pediatría 2016*. Madrid: Lúa Ediciones 3.0, 2016. Disponible en: <www.aepap.org/sites/default/files/4t2.4_indicadores_precoces_de_los_trastornos_del_lenguaje.pdf> [Consulta: 1 juny 2018].

Autora

- Mireia Cortada Gracia, pediatra del Centre de Salut Santa Maria

Revisores

- Juana Pedrosa Clar, pediatra del CAPDI
- Miquela Sastre Vidal, logopeda i assessora tècnica docent del Servei d'Atenció a la Diversitat de la Direcció General d'Innovació i Comunitat Educativa (Conselleria d'Educació i Universitat)
- Elena Miravet Fuster, neuropediatra de l'Hospital Universitari Son Espases
- Begoña de Azua Brea, neuropediatra de l'Hospital Universitari Son Llàtzer

